

Pro emigraci jsem se rozhodl svobodně

V emigraci je člověk izolovaný od svých kořenů a zbavený své individuality, říká psycholog Jiří Diamant. Tato situace ho ale může na druhou stranu stimulovat k velkému výkonu.

Emigraci přirovnáváte k válce nebo ke koncentračnímu táboru. Co je na emigraci tak těžkého?

Při emigraci jste v krátké době vytržen ze svého prostředí a buď sám, anebo se svou rodinou přesazen do nového prostředí. Zpřetrháte svazky s přáteli a se známými, nové kulturní prostředí vás nutí změnit určité návyky a tradice, se kterými jste přišel. Musíte se snažit se nové situaci co nejdříve přizpůsobit. Musíte se předně dobře naučit jazyk hostitelské země, poznat její kulturu a historii a proniknout do psychologie tamějších lidí. To zpravidla vyvolává dlouhodobou zátěž, která se u mnohých emigrantů projevuje třeba počínající depresí, snížením výkonnosti a podobně. Proto přirovnávám emigraci ve smyslu myšlenek Viktora Frankla k jiným mezním životním situacím, jako jsou například válka nebo pobyt v koncentračním táboře.

V emigraci často hraje důležitou roli vlastní rozhodování. Pro emigraci se na rozdíl od války nebo koncentračního tábora musíte rozhodnout, někdy je to téměř nutnost, jste donucen poměry a emigraci se snažíte vyhnout věznění anebo se snažíte zachránit holý život.

Prožil jste válku, koncentrační tábor i emigraci. Co z toho bylo pro vás nejtěžší?

Asi zkušenost koncentračního tábora. Koncentračními tábory jsem prošel jako dítě. Bylo mi tehdy dvanáct let a v táborech jsem strávil celkem tři roky. Nejdříve jsem byl s rodiči a s bratrem v terezínském ghettu a potom

Jiří Diamant (1930)

Studoval psychologii a filosofii na brněnské univerzitě a lékařství na Karlově univerzitě v Praze. Pracoval jako klinický psycholog na Psychiatrické klinice UK v Praze, poté se stal vedoucím kabinetu lékařské a klinické psychologie při Ústavu pro doškolování lékařů a farmaceutů v Praze. Pracoval také na katedře psychologie FF UK v Praze. V roce 1968 emigroval s rodinou do Nizozemska, kde pracoval na ústavu klinické psychologie fakulty sociálních věd Amsterodamské univerzity. V letech 1970–1990 pracoval jako klinický psycholog a neuro-psycholog v Psychiatrickém centru Svatého Willibrorda v Heiloo. V roce 1971 se stal vedoucím skupiny psychologů. Věnoval se psychodiagnostice, behaviorální a skupinové psychoterapii, zejména však klinické neuropsychologii. V této oblasti publikoval většinu svých prací. V devadesátých letech přednášel jako host klinickou neuropsychologii zejména na Masarykově univerzitě v Brně a na Palackého univerzitě v Olomouci.

foto Jakub Hučín

v Osvětimi-Birkenau, kam jsme byli dopraveni za trest. V červenci 1944 byl tento tábor odsouzen k likvidaci. Tenkrát jsem se jako čtrnáctiletý hoch rozhodl, že opustím rodiče a bratra, snažil jsem se přimět otce, aby odešel spolu se mnou. Bylo to jakési intuitivní rozhodnutí žít a přežít. Matka chtěla zůstat s mladším bratrem, kterému bylo teprve deset let, a žádná matka by v takové situaci své dítě neopustila.

Rodiče se mému nápadu zprvu bránili a snažili se mě přesvědčit, abych s nimi zůstal až do hořkého konce, za několik dní ale změnil názor. Řekli mi, abych odešel, aby tak mohl přežít alespoň někdo z nás. Tragické bylo to, že jsme s mým mladším bratrem Tomášem měli 12. března 1939 odjet do Londýna. Vše bylo vyřízeno, otec koupil letenky, šatstvo bylo odesláno... Nakonec se ale otec rozhodl, že nebude štěpit rodinu, takže jsme zůstali pohromadě ještě několik let. Od té doby v sobě nesu potřebu uchovat si svobodu, a jsem proto velmi citlivý na jakékoli projevy nebo náznaky útlaku, zejména duchovního.

Co mají mezní životní situace vězně v koncentračním táboře a situace emigranta společného?

Společná je snaha úplně člověka izolovat a zbavit ho individuality. Z nás se třeba v Osvětimi stala čísla. Byl jste přeražen do jiné jednotky, mezi neznámé lidi. To byl takový princip – anonymizovat, izolovat a deplat člověka frustracemi, strachem a nejistotou z budoucnosti, což nacisté prováděli velmi metodicky a s jasnou strategií. V emigraci byla v některých aspektech situace ➔

V emigraci se člověk setká i s určitou formou diskriminace. V zemích, kam jsem přišel jako emigrant, byly například některé výhody rezervovány především pro ty, kteří se tam narodili.

Podmínky, které vedou velmi často k izolaci a diskriminaci, vás mohou na jedné straně frustrovat, na druhou stranu vás ale mohou stimulovat. To vás může vybičovat k nadměrnému výkonu, ruku v ruce s tím jde ale dlouhodobá zátěž.

foto: Jakub Hučín

► podobná. Lidé se ocitli v prostředí, které neznali, a byli zde do jisté míry izolováni jako cizorodý prvek.

Tato izolace se projevuje i určitou formou diskriminace, která má různé metody: metody jemné a metody hrubé. Za války například existovaly kavárny, kde bylo napsáno „Židům vstup zakázán“, za komunistické totality byly určité funkce nebo určité hodnosti vyhrazeny lidem kádrově prověřeným, to byly metody hrubé. V zemích, kam jsem přišel jako emigrant, to vypadalo jinak – některé výhody byly například rezervovány především pro ty, kteří se tam narodili. Záleželo samozřejmě, odkud jste přišli.

Dokázal bych si představit, že nebudou přijímat emigranty s otevřenou náručí, ale že by je přímo diskriminovali?

Tento způsob diskriminace používá velmi jemné metody, setkal jsem se s nimi v nejrůznějších podobách. Působil jsem například v holandském výboru neuropsychologie a po skončení funkčního období jsem žádal spolučleny výboru o doporučení nutné k získání neplacené soukromé profesury. To mi bylo odepřeno s odůvodněním, že mám málo mezinárodních styků. Sám jsem měl dojem, že jich mám až příliš mnoho. Když jsme se se ženou před mnoha lety snažili koupit malý pozemek v obci, kde bydlíme, abychom si postavili domek, v němž by manželka mohla hrát na klavír a nerušit tím sousedy, bylo nám na úřadě řečeno, ať jsme rádi, že máme řadový domek. To jsou dva názorné příklady jemných metod diskriminace, která je oficiálně zavrhována.

Přesto se vám podařilo se prosadit.

Možná to tak trochu souvisí s mým židovským původem. Židé jsou příkladem heterogenního elementu mezi jinými národy, takže museli velmi často podat nadprůměrný výkon, aby vůbec nějakého uznání dosáhli. Výsledkem je značné procento nositelů Nobelovy ceny

židovského původu. Podmínky, které vedou velmi často k izolaci a diskriminaci, vás mohou na jedné straně frustrovat, na druhou stranu vás ale mohou stimulovat. To vás může vybičovat k nadměrnému výkonu, ruku v ruce s tím jde ale dlouhodobá zátěž. Znam řadu úspěšných emigrantů, skoro vždy ale pro ně emigrace znamenala nesmírné úsilí, nesmírnou výkonnost a daleko větší houževnatost než u původního obyvatelstva. Viděl jsem to i u vlastních dětí, musely se umět prosadit a osvojit si určitou ctížádost.

Taková dlouhodobá zátěž na člověku zanechává stopy. Znam několik emigrantů, kteří do emigrace odcházeli psychicky naprosto v pořádku. Po několika letech v emigraci se ale sami izolovali od okolí a uzavřeli se.

Klasifikoval jsem emigranty podle motivace, která je k emigraci vedla. Měl jsem emigranty dobrovolné, a nucené. Někteří emigranti se mohou ze země, do níž se vystěhovali, kdykoliv vrátit do původní vlasti, a máte emigranty, kteří za sebou svou emigraci jednou provždy zavírají dveře. Někteří lidé odcházejí z důvodů politických a ideologických, jiní čistě z důvodů ekonomických, prospěchářských. Jsou také emigranti, kteří se odchodem do ciziny pokoušejí vyřešit své osobní problémy, třeba rozvod. Není emigrant jako emigrant, podle toho se také liší jejich reakce.

Byl jsem jednou volán k jednomu slovenskému zubnímu lékaři, který opustil republiku a dostal se do klasické deprese, nebyl schopen ani pracovat a nebyl ani schopen vstát z postele. Když jsem s ním hovořil, ukázalo se, že si vyjel se škodovkou na výlet do Belgie, tam havaroval a dostal hrozný strach, že když se vrátí, budou si myslet, že to udělal schválně, proto požádal v Holandsku o azyl. Dostal místo školního zubaře, po nějaké době ale upadl do deprese, proto jsme ho nakonec přijali v léčebně, kde byl u mě v terapii. V té

době byla vyhlášená amnestie prezidentem Svobodou a on chtěl po prošlé lhůtě žádat na velvyslanectví o návrat domů, tam ho ale obvinili z nevěrnosti vlasti. To v něm samozřejmě pocity deprese ještě posílilo. Časem se ale natolik zotavil, že z léčebny odešel a asi za čtyři měsíce jsem dostal ze Slovenska parte. Zjistil jsem, že po odchodu z léčebny šel na velvyslanectví a rozhodl se vrátit, i když jsem mu říkal, aby během silné deprese nečinil žádné důležité rozhodnutí. Na hranici mu nařídili vystoupit z auta, všechno mu zabavili, doma nedostal žádné zaměstnání, a proto po čase spáchal sebevraždu. To je tragický případ špatné adaptace v emigraci.

Proces adaptace je vždy dlouhodobý, protože se musíte svým způsobem rozloučit se svou historií, začlenit se do jiného kontextu a zvyknout si na nové prostředí. Myslím si, že úplná adaptace trvá tři generace, podívejte se na Ameriku. Nejlepší test adaptace na nové prostředí je, když si vaše dítě vezme původního obyvatele. Potom si na sobě ověříte, zda jste své nové místo přijal. Člověk může být frustrován, že u jeho dětí mizejí národní tradice. To jsou věci, které vás trvale poznamenávají.

Poděpsala se emigrace nějak na vás? Změnil jste se nějak?

Těžko to mohu sám posoudit. I pro mě byla emigrace samozřejmě určité vykořenění a zprerhání kontaktů. Ty se po dlouhé době těžko navazují. Zakusil jsem to, když jsem se po změně režimu setkal se svými bývalými spolužáky nebo když jsem navštěvoval přátele. Mluvíte s nimi o tomtéž, přitom však každý chápe význam slov a vět jinak. Poznal jsem, že jsem ztratil přirozenou kontinuitu. Jako každý emigrant jsem i já po určitém čase načichl chťe nechťe určitými vlastnostmi hostitelského národa, i když vůči němu mám určité výhrady. Mentalita malého národa je zvláštní. Čech není nikdy spokojen, Holanďan také ne, oba chtějí zázraky.

Proč jste si vybral emigraci právě v Holandsku?

Jednak mě někteří příbuzní a přátelé prosili, abych neemigroval příliš daleko, za druhé se cítím Evropanem a v Evropě jsem chtěl zůstat. Vždycky říkám: „Kdo chce přírodu, musí za oceán, a kdo chce kulturu, musí zůstat v Evropě.“ Líbila se mi tolerance Holanďanů, je to země, která už čtyři sta let poskytuje útočiště pronásledovaným. V tom smyslu jsem navazoval na osud krajana Komenského, který byl ze stejného Uherského Brodu jako já, nebo Benedikta Spinozy, kterého si jako filosofa nesmírně vážím. Holandsko jsem volil jako jakousi laboratoř lidskosti. Mnohé rysy mají podobné. Je to malý národ jako my, na rozdíl od Čechů ale mohli čtyři sta let budovat svoji nezávislost a demokracii.

Cítíte se dnes spíše jako Holanďan nebo jako Čech?

Čím jsem starší, tím mám větší dojem, že jsem Čech usazený v Holandsku.

S jakými pocity se dnes vracíte do Česka?

Jedním slovem smíšenými, protože to, co se zde děje, neodpovídá do značné míry mým očekáváním. Hodně je to ale dáno ztrátou kontinuity, takže Hérakleitovo „nevstoupíš dvakrát do téže řeky“ tu platí mnohonásobně. Jestliže někdo odcházal s masarykovskými ideály a vrátil se s nimi, znělo mu jako hudba v uších, když se prezident Havel k Masarykovi přihlásil. Když jsem ale viděl, že se z nich uskutečňuje jenom málo a že se český národ nedokázal vypořádat

s minulostí, začala se objevovat jedna disonance za druhou. Češi byli trochu jako pubescenti puštění ze řetězu, chtěli socialismus za dolary, řada lidí si demokracii pletla s anarchií a nejen že čelní představitelé minulého režimu zůstali nepotrestáni, nýbrž i nadále zaujímali vysoké pozice. V tom smyslu jsem v roce 1992 mluvil u příležitosti čtyřtého výročí narození Jana Ámose Komenského. Kladl jsem si otázku, zda by se za těchto okolností Komenský do své vlasti vrátil. Můj závěr byl, že by se asi nevrátil.

Komenský by se nevrátil, vy byste se vrátil?

Kdyby měla česká společnost zřetelnější návaznost na demokracii, proč ne. Jezdím sem pracovní i kulturně od začátku devadesátých let, do Prahy jezdím pravidelně načerpat kulturní stravu a samozřejmě jsem uvažoval i o tom, zda se nevrátím zpět. Děti a vnoučata máme však v Holandsku, to je také důležitý osobní faktor. Co mě také od návratu zrazovalo, byl postoj českých úřadů a vůbec Čechů k emigrantům po sametové revoluci. Když ho srovnám s postojem Maďarů a Poláků, myslím, že se Češi na svých emigrantech dopustili daleko více křivd. Trvalo to řadu let, než se vůbec prosadila základní práva emigrantů. Doufal jsem také v určitou spolupráci emigrace s českou společností, ale i to šlo jenom velmi pozvolna.

Já sám se ve stáří stále více vracím ke svým kořenům. Víím ale o lidech, kteří se kvůli nepříznivému přijetí po svém návratu z emigrace do emigrace znovu vrátili. Holanďani v emigraci mají neustále otevřený kontakt se svou vlastí, kdežto česká společnost se emigrantům do značné míry uzavřela a vzkázala jim, aby zůstali, kde jsou, a nemluvili do toho, co se děje doma.

Proč nemají Češi k emigrantům dobrý vztah?

Kvůli předsudkům, určitou úlohu hraje také tradiční česká závist. Přišel jsem třeba do Brna a setkal jsem se s jedním svým přítelem, on po mně chtěl, abych mu ukázal svůj Mercedes. Já přitom žádný nemám. Automaticky se vycházelo z jakéhosi dykovského předpokladu, že emigranti jsou vychytralci, kteří utekli proto, aby se měli lépe, a proto zradili národ. Proto zůstal i po změně režimu v mnoha lidech i v mnoha zákonech určitý odstup k emigrantům. Když jste měl jako emigrant dvojí občanství, zeptali se vás, kde máte místo trvalého pobytu, a tím vás vyřadili na vedlejší kolej. Podobné pozůstatky ještě ve společnosti existují, ale musím upřímně přiznat, že se mnoho lidí snaží je překonat.

Ze strany emigrace samozřejmě zase někdy až přehnaně zazníval postoj „dejte nám, co jste nám ukradli“. Řada nedorozumění se odehrávala především na materiální rovině. Na vědecké rovině funguje spolupráce exilu s domovem lépe. Na úrovni osobních a politických vztahů by se mohlo ještě leccos zlepšit a k tomu by mohla pomoci i psychologie. Nejen u nás, ale v celé Evropě. Evropa je celkově hodně nacionalistická, vidíte, jak Francouz není schopen přijmout Angličana, a ten zase nesnáší Němce a tak dále. Psychologie s pojmy jako jsou integrace, multikulturní společenství, internacionalismus nebo nacionalismus pracuje.

Je důležité si to uvědomovat zvláště v této době, kdy se začíná uskutečňovat proces širší integrace evropských států.

Jakub Hučín

Proces adaptace je vždy dlouhodobý, protože se musíte svým způsobem rozloučit se svou historií, začlenit se do jiného kontextu a zvyknout si na nové prostředí. Nejlepší test adaptace na nové prostředí je, když si vaše dítě vezme původního obyvatele.